

Jindra Nekvasil, *POHŘEBIŠTĚ LUŽICKÉ KULTURY V MORAVIČANECH*. Katalog nálezů, „*Fontes Archaeologiae Moraviae*”, t. XIV; 1-2, Brno 1984, ss. 493 (t. XIV-1) i 364 tablice (t. XIV-2).

Stan rozpoznania osadnictwa łuzycyckiego na północnych Morawach jest stosunkowo dobry; znanych jest stąd kilkaset cmentarzysk i osad. Jednak większość z nich doczekała się przebadania w niewielkim tylko stopniu¹. Dlatego też opublikowanie materiałów z dużego cmentarzyska w Morawičanach, okr. Šumperk, ma duże znaczenie dla lepszego poznania problematyki rozwoju osadnictwa kultury łuzycyckiej na tym obszarze.

Omawiana publikacja, w części dotąd udostępnionej, składa się z dwóch tomów, obejmujących katalog znalezisk. Tom pierwszy zawiera część opisową, drugi – ilustracyjną. W przygotowaniu znajduje się tom trzeci, w którym zostaną przedstawione wyniki analizy materiału.

Część pierwsza pracy poprzedzona jest krótkim wstępem (s. 5-7) na temat przebiegu badań i systemu oznaczania znalezisk. Niewielka kolekcja zabytków brązowych z tego stanowiska, pochodzących z prywatnych zbiorów sprzed II wojny światowej, skłoniła J. Nekvasila do przeprowadzenia prac sondażowych w latach 1953-1954. W wyniku tych prac, na przebadanej powierzchni 1800 m² udało się uchwycić dwie strefy cmentarzyska: wczesnołuzycką i halsztacką, przy czym strefa halsztacka obejmowała obiekty związane wyłącznie z fazą paltenicką kultury łuzycyckiej; nie odkryto natomiast grobów datowanych na fazę śląską. Pierwsza z wyróżnionych stref składała się z kilkudziesięciu² okrągłych płaszczyzn (płoch), które prawdopodobnie były pozostałościami kurhanów lub grobów z niewielkimi nasypami ziemnymi. Układały się one w nieregularne rzędy, co było cechą charakterystyczną cmentarzysk z tego okresu³. Wokół kurhanów znajdował się cały system zagłębień (prohlubní), które powstały na skutek wybierania ziemi na nasypy. Również część halsztacka wyodrębnia się wyraźnie. Strefy te tylko w niewielkim stopniu zachodziły na siebie. Brakuje w tym miejscu chociaż schematycznego planu cmentarzyska⁴; ma on znajdować się dopiero w trzecim tomie tej publikacji.

Omawiając stan zachowania grobów Autor stwierdza, że nie zachowały się jedynie płytko położone obiekty, przykryte pierwotnie nasypami (kurhany?), które uległy niwelacji. Ich obecność została stwierdzona w wyniku wykorzystania tu analizy fosfatowej. Natomiast groby płaskie, umieszczane we wspomnianych wyżej zagłębieniach lub na obszarach między kurhanami, oraz groby halsztackie w większości były nienaruszone. Niewielkich zniszczeń dokonała orka. Zarejestrowano też sporadyczne fakty wyrabowywania grobów.

Na tym Autor kończy pierwszą część wstępu, moim zdaniem bardzo niepełną. Przede wszystkim nie podano ogólnej charakterystyki cmentarzyska i obrządku pogrzebowego. Nawet tak podstawowych danych, jak liczba grobów w wyróżnionych strefach, musiałam szukać w innej publikacji⁵. Istotnym mankamentem omawianej pracy, utrudniającym lub wręcz

¹ J. Nekvasil, *K otázce lužické kultury na severní Moravě*, „*Archeologické rozhledy*”, R. 16: 1964, s. 262, tabela I; V. Dohnal, *Die Lausitzer Urnenfelder in Ostmähren*, Praha 1974; V. Podborsky, *Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit*, Brno 1970.

² Nekvasil, *op. cit.*, s. 228 – podaje tam Autor, że było ich około 50. W omawianym katalogu nie ma żadnej informacji na temat ich liczby.

³ Z. Bukowski, *Studia nad południowym i południowo-wschodnim pograniczem kultury lužycyckiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969, s. 195.

⁴ Nekvasil, *op. cit.*, rys. 73 s. 227 – znajduje się tam plan części cmentarzyska. W omawianej publikacji brak jednak odsyłacza do tej pozycji.

⁵ M. Stloukal, *Problematika antropologického rozboru žarových pohřbů (vyzkum pohřebišť v Moravičanech)*, „*Archeologické rozhledy*”, R. 20: 1968, s. 347. Podano tam, że odkryto około 950 grobów wczesnołuzyckich i około 300 halsztackich.

uniemożliwiającym korzystanie z niej, jest też brak wspomnianego wyżej planu cmentarzyska, a także planów poszczególnych grobów. Nie został również opublikowany plan sytuacyjny stanowiska i nie omówiono jego lokalizacji. Nie zamieszczono wreszcie wykazu dotychczasowej literatury na jego temat.

W drugiej części wstępu opisany został system oznaczania znalezisk. Jego zastosowanie miało na celu wyróżnienie jednorodnych obiektów i grup zabytków stanowiących podstawę opracowania poszczególnych rozdziałów publikacji.

Materiały z cmentarzyska w Moravičanach będą opracowywane statystycznie. W związku z tym pewne dane, oznaczone symbolami, poprzedzają opisy poszczególnych obiektów. Jako pierwsze umieszczone jest datowanie. Wszystkie zespoły łużyckie na początku mają literę L, a druga uściśla chronologię, np. LL – wczesnołużyckie, LH – halsztackie. Symbol XX oznacza obiekty o nieustalonej chronologii. Dalej oznaczono typ grobu oraz podano rok badań, następnie lokalizację w terenie, a także sektor planu cmentarzyska w skali 1:50, który ma być załączony dopiero do trzeciej części publikacji.

W zakończeniu wstępu Autor wspomina o wielokrotnie podkreślanych przy różnych okazjach trudnościach związanych z brakiem wypracowanej terminologii, zwłaszcza dla ceramiki kultury łużyckiej, a także z brakiem wypracowanych symboli dla oznaczeń graficznych.

W krótkim wstępie (s. 9-10) do rozdziału pierwszego i najobszerniejszego pt. „Groby kultury łużyckiej” (s. 11-377) definiuje Autor podstawowe pojęcia takie, jak „pohřeb” i grób oraz wyróżnione przez siebie typy grobów. Pod pojęciem „žarovy pohřeb” rozumie jednak całość obrzędu pogrzebowego, składającego się z kremacji, zbierania spalonych szczątków i złożenia ich oraz darów w ziemi. Termin ten oznacza więc obrządek ciałopalny. W innym miejscu użyte zostało określenie „pohřeb pod miscu”, które należałoby tłumaczyć – pochówek pod misą. Terminu „pohřeb” J. Nekvasil używa więc w swojej pracy w dwóch znaczeniach. Nie wyróżnia natomiast odrębnym terminem, tak jak jest to przyjęte w naszej literaturze⁶, pojęcia „pochówek”.

Za grób zostało uznane miejsce, w którym zostały złożone szczątki zmarłego oraz sposób ich złożenia, np. w popielnicy czy bezpośrednio w ziemi. Niektóre groby we wczesnołużyckiej strefie cmentarzyska znajdowały się tak blisko siebie, że często trudno było je od siebie rozdzielić. Oznaczano je wtedy jako skupisko grobów. Wszystkie groby podzielono w taki sposób, aby termin określał i typ i chronologię omawianych obiektów. W fazie wczesnołużyckiej wyróżniono:

- J – grób jamowy – w dużej jamie grobowej, powszechnie spotykany w obrębie okrągłych płaszczyzn, najpewniej związany z kurhanami;
- D – grób dołkowy – małe jamki wypełnione gliną z domieszką popiołu, węgielków, grudek przepalanej gliny i drobnymi spalonymi kosteczkami. Spotyka się w nich fragmenty ozdób lub naczyń;
- B – grób bezpopielnicowy – skupiska spalonych kości w hipotetycznych jamkach (brak rysów) ze skorupami lub naczyńiami. Od grobów dołkowych różni je tylko brak węgielków i grudek gliny;
- R – grób rozproszony („rozptyleny”) – kości rozproszone w jamie. Czasem trudny do różnienia od wymienionych wyżej;
- P – grób popielnicowy – kości złożone w naczyniu;
- Z – grób zasobowy („zasobnicovy”) – kości złożone w dużych naczyniach zasobowych, co Autor uznaje za wyraz wyróżnienia pochowanych w nich osobników. Są one związane z kurhanami z kamiennymi konstrukcjami⁷.

⁶ A. Kempisty, *Obrządek pogrzebowy w okresie rzymskim na Mazowszu*, „Światowit”, t. 22: 1965, s. 7.

⁷ Zostały one szerzej omówione w artykule J. Nekvasila, *Mohyly z kamennými konstrukciami na pohřebišti v Moravičanach*, [w:] *Poludniowa strefa kultury łużyckiej i powiązania tej kultury z południem*, Kraków-Przemyśl 1982, s. 153-178.

W okresie halsztackim (faza platenicka) groby uległy jakościowej zmianie. Wyróżniono:

- A – grób amforowy – charakterystyczny grób halsztackiej części cmentarzyska. Wyróżniającym się naczyniem w grobie była amfora jako przystawka – jedna lub kilka. Spalone kości były składane w popielnicy bądź bezpośrednio w ziemi;
- K – grób komorowy – większe groby amforowe z konstrukcjami i pozostałościami komór drewnianych;
- U – grób urnowy – (w odróżnieniu od popielnicowego z fazy wczesnołużyckiej) wyróżniającym się w nim naczyniem była popielnica;
- M – „pohřeb” pod misą – cała zawartość grobu była przykryta odwróconą misą;
- H – grób zbiorowy („hromadkovy”) – skupisko spalonych kości bez dodatkowego przykrycia.

Taki właśnie podział grobów, oznaczanie za pomocą jednego terminu i typu oraz chronologii, uzasadnia Autor potrzebami statystycznymi. Nie udało mu się jednak uniknąć rażących niekonsekwencji. Pominąć tu można nawet kwestie terminologiczne, np. wyróżnienie grobów jamowych i bezpopielnicowych, podczas gdy jedne i drugie są przecież grobami bezpopielnicowymi. Moim zdaniem lepiej byłoby pozostać na oznaczeniach symbolicznych.

Sama podstawa klasyfikacji budzi zastrzeżenia. Dla okresu wczesnołużyckiego podstawę podziału stanowił sposób złożenia szczątków ludzkich w grobie. Szczególnie grupa grobów z kośćmi złożonymi wprost do ziemi została zbyt szczegółowo rozdzielona na podtypy. Natomiast dla halsztackiej fazy cmentarzyska podstawą podziału stało się dla tego badacza, z niewiadomych zresztą powodów, wyróżniające się naczynie w grobie, niezależnie od sposobu złożenia szczątków ludzkich. Tak więc w grobie amforowym kości mogą znajdować się w popielnicy lub bezpośrednio w ziemi. Pomińcie tej informacji, także z punktu widzenia analizy statystycznej, jest nieuzasadnione. Sam Autor (s. 10) stwierdza, że w ramach wyróżnionych typów mieszczą się liczne podtypy, a w przypadku grobów amforowych nawet bardzo liczne. Jednak wydaje mi się, że trudno byłoby wyróżnić podtypy w grobach dolkowych czy bezpopielnicowych. Dużym mankamentem jest też brak informacji na temat procentowego udziału lub ilościowego stosunku poszczególnych typów grobów w ich ogólnej liczbie.

Omówiono też przyczyny złego stanu zachowania niewielkiej liczby grobów (orka, rabunek współczesny i starożytny oraz inna działalność destrukcyjna).

Dalej następuje opis obiektów, który zawiera krótką informację na temat kształtu i wymiarów jamy grobowej, charakterystykę jej wypełniska, sposób złożenia szczątków kostnych oraz rozmieszczenie i stan zachowania przedmiotów wchodzących w skład wyposażenia, z podanym w nawiasie numerem, pod którym zostały one poniżej bardziej szczegółowo scharakteryzowane. Jednak brak planów poszczególnych grobów nie zezwala, co podkreślałam już powyżej, na zapoznanie się z wzajemnym usytuowaniem wobec siebie elementów inwentarza tych pochówków. Najpierw opisane są naczynia, a następnie pozostałe zabytki. W przypadku grobów komorowych dodatkowo opisano rowek, z reguły otaczający tego typu obiekty i konstrukcje wewnętrzne.

Rozdział drugi pt. „Skupiska znalezisk” (s. 378-464) poprzedzony jest również krótkim wprowadzeniem, w którym Autor charakteryzuje omawianą tu grupę zabytków. Są one oznaczone dużą literą S i w ramach lat badań otrzymywały kolejne liczby porządkowe. Poszczególne skupiska opisane są według swojego charakteru (skupisko skorup, kamienna konstrukcja, palenisko, skupisko kamieni, palenisko ze skupiskiem skorup, skupisko węgielków drzewnych, skupisko polepy, pojedyncze naczynie, pojedyncze przedmioty). Interpretacja niektórych z tych obiektów jest trudna, a ich związek z cmentarzyskiem nie zawsze pewny. Najliczniejszą grupę tworzy tu ceramika z obu faz użytkowania cmentarzyska. Są to przede wszystkim skupiska skorup pochodzące ze zniszczonych naczyń. Szczegółowa analiza wykáže, które z nich mogą być pozostałościami grobów. Przestrzenie pokryte dziesiątkami, a czasem i setkami skorup z rozbitych naczyń, często wtórnie przepalonych, są prawdopodobnie śladami odprawianych obrzędów pogrzebowych.

Trzeci rozdział nosi tytuł „Znaleziska z zagłębień” (s. 465-481). W kilku zdaniach wstępu J. Nekvasil podkreśla, że skomplikowany system zagłębień związanych z wczesnołużycką fazą cmentarzyska wymaga oddzielnego opisu i analizy. Zagłębienia były eksplorowane 10-

-centymetrowymi warstwami mechanicznymi, a znaleziska z nich, oznaczone dużą literą P, otrzymywały w ramach lat badań kolejną liczbę porządkową. W rozdziale tym zostały uwzględnione luźno występujące pojedyncze skorupy z warstw. Zabytki te opisane są latami badań w ramach wyróżnionych zagłębień i warstw. Podana jest ilość fragmentów, ich datowanie i krótka charakterystyka.

W rozdziale czwartym pt. „Jamy” (s. 482-489) znajduje się opis obiektów, których wartość nie zezwoliła na ich datowanie, ponieważ w większości były one pozbawione zabytków. Oznaczono je symbolem XX. Wśród omawianych jam wyróżniono też obiekty neolityczne (N) i wczesnośredniowieczne (S). Jamy oznaczono dużymi literami alfabetu, a ich inwentarz otrzymał kolejne numery w ramach lat badań. Krótka charakterystyka obiektu zawiera opis kształtu, wymiarów, wypełniska, zawartości kulturowej.

Dwa kolejne rozdziały pt. „Seria X znalezisk” i „Seria A znalezisk” (s. 490-493) mają charakter uzupełniający. W pierwszym z nich opisano znaleziska, które z różnych przyczyn zostały pominięte we wcześniejszych rozdziałach, w drugim – przedmioty brązowe pochodzące z cmentarzyska, ale ujawnione w okresie przed II wojną światową, w bliżej nie określonych zespołach. Obecnie znajdują się one w muzeum w Mohelnicy.

Drugi tom publikacji (część ilustracyjna) także jest poprzedzony krótkim wstępem omawiającym układ tej części pracy i zastosowane oznaczenia graficzne. Zabytki są tu przedstawione według kolejności rozdziałów w części pierwszej. Rysunki wykonywano w trzech skalach. Są one proste i oszczędne graficznie. Pewne elementy zaznaczone są schematycznie, np. grafitowanie powierzchni oznaczone jest kreseczkami od wewnątrz przekroju profilu naczynia – jeżeli grafitowanie było od wewnątrz, i od strony zarysu profilu naczynia – jeżeli grafitowana była powierzchnia zewnętrzna. Naczynia malowane (farbą czerwoną i czarną) oznaczone są od strony zarysu profilu kropczkami, np. tabl. 309 ryc. 2, 5. Niestety w przekroju naczyń nie zaznaczono szczegółów technologicznych, jak np. techniki wałeczkowej, drobno- lub gruboziarnistej domieszki, jeżeli taka się w danym naczyniu wyróżniała. W zakresie sposobu wykańczania powierzchni naczyń zaznaczano jedynie chropowacenie, delikatnie i schematycznie.

Podsumowując, omawiana publikacja jest pracą materiałową. Jej ogromną zaletą jest przedstawienie wszystkich znalezisk odkrytych w trakcie badań. Została przygotowana bardzo solidnie, posiada też przejrzysty układ. Imponująco przedstawia się strona graficzna. Zastrzeżenia budzi natomiast przede wszystkim wstęp, który poza historią badań, miejscami chyba zbyt szczegółową, dostarcza nam niewiele danych o samym cmentarzysku i żadnych na temat obrządku pogrzebowego, co bardzo utrudnia korzystanie z pracy. Chcąc np. uzyskać dane na temat ilości grobów poszczególnych typów czy obecności lub braku określonych elementów wyposażenia grobu itp. zmuszeni jesteśmy do przejrzenia 370 stron tekstu i opisu 1260 grobów, aby informację tę uzyskać. Korzystanie z tej publikacji utrudnia także brak planu cmentarzyska i planów grobów. Bardziej dostępna wydaje mi się metoda wstępnej publikacji (bez ogólnej analizy, jak to ma miejsce i tutaj) zastosowana przez M. Gedla przy prezentacji materiałów z Kietrza, woj. opolskie. Zresztą obydwą stanowiska wykazują wiele cech wspólnych⁸. Cmentarzysko w Kietrze publikowane jest chronologicznymi strefami. W każdym przypadku część materiałową poprzedza ogólna charakterystyka obrządku pogrzebowego z podaniem numerów grobów posiadających poszczególne jego elementy. Opublikowane są też plany grobów i plan cmentarzyska, a część halsztacka posiada także tabelaryczne zestawienie cech wszystkich grobów. Wydaje się to znacznie bardziej korzystne z punktu widzenia dostępności danych, a jest to przecież główny cel publikacji.

Wprawdzie wyrywkowe dane o cmentarzysku znaleźć można w innych pracach J. Nekvasila, a także innych autorów⁹, co w pewnym stopniu tłumaczy niektóre mankamenty oma-

⁸ M. Gedl, *Cmentarzysko halsztackie w Kietrze, pow. Głubczyce*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, s. 29.

⁹ Poza pracami cytowanymi w przypisach, informacje na temat Moravian zawierają też m. in.: „Přehled vyzkumů” wydawany przez AÚ ČSAV w Brnie, w którego kolejnych wydaniach w latach 1958-1968 zostały zamieszczone krótkie sprawozdania z badań: wystą-

wianej monografii; jednak brak odsyłaczy do literatury uniemożliwia dotarcie do zawartych tam informacji.

Sam Autor nie nawiązuje do swoich wcześniejszych ustaleń chronologicznych, ważnych dla poznania początków kultury łużyckiej na Morawach. Stwierdził on wtedy¹⁰, że prawdopodobnie niektóre z grobów z wczesnołużyckiej strefy cmentarzyska w Moravičanach są jeszcze starsze – przedłużyckie, np. groby 91 i 92; wyróżniono też groby określone jako przejściowe między fazą przedłużycką i łużycką cmentarzyska (groby 236 i 283), a także grób 165, który można zaliczyć do najstarszych grobów wczesnołużyckich. W omawianym katalogu groby te datowane są jako wczesnołużyckie bez jakiegokolwiek wyjaśnienia.

Cmentarzysko w Moravičanach dostarczyło ogromnej ilości materiału zabytkowego o dużych walorach naukowych, przydatnego zwłaszcza dla lepszego poznania szczegółów obrządku pogrzebowego, a także zagadnień związanych z genezą i rozwojem kultury łużyckiej na północnych Morawach, oraz do różnorodnych badań specjalistycznych, m. in. technologicznych i typologicznych ceramiki. Tak np. analiza ceramiki z kurhanów z kamiennymi konstrukcjami pozwoliła J. Nekvasilowi na podział słabo dotąd rozpracowanej drugiej podfazy fazy wczesnołużyckiej na trzy stopnie L II A-C¹¹.

Materiał ten daje też możliwość obserwacji wpływu kulturowych (naddunajskich, kultury horakowskiej i bylańskiej oraz śląskich)¹². Ponieważ wykonano również analizy antropologiczne szczątków kostnych odkrytych na tym cmentarzysku, możliwe będzie śledzenie zjawisk natury demograficznej i społecznej.

Na zakończenie chciałabym podkreślić, że omawiany katalog nie stanowi zamkniętej całości. Należy przypuszczać, że przygotowywany tom trzeci będzie zawierał konieczne uzupełnienia i jako całość publikacja ta będzie stanowiła cenną monografię dla wszystkich zainteresowanych problematyką kultury łużyckiej.

Urszula Dziub

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

pienia J. Nekvasila na konferencjach poświęconych kulturze łużyckiej; materiały z tego cmentarzyska zostały równie wykorzystane w pracy – J. Dąbrowski, *Z problematyki stosunków społecznych ludności kultury łużyckiej*, „Archeologia Polski”, t. 18: 1973, s. 337-353.

¹⁰ Nekvasil, *K otázce lužické kultury...*, s. 229, 246.

¹¹ Nekvasil, *Mohyly...*, s. 153, 156.

¹² Nekvasil, *K otázce lužické kultury...*, s. 250, 255.